

був не український, і він думає, що се була робота якогось великороса, хоча й зроблена десь на Білорусі чи на Україні¹. Тим не менше ці його спостереження не розв'язують, а, навпаки, ще з більшою силою нагадують нам потребу шукати історичних компіляцій нашого старого київського і пізнішого литовського матеріалу з новим, даним Бельським, Кромером, Гванїні, Стрийковським. Такі компіляції, безсумнівно, мусили з'явитись на Україні — Білорусі ще в XVI в., хоч досі на себе звертали увагу тільки пізніші компіляції, XVII віку².

Інші взірці стилю і літературної справи другої половини XV і першої половини XVI в. Я сказав, що при великій бідності чисто літературних пам'яток тої доби книжні люди при нагоді, коли їм доводилося братись за перо, виявляють певне літературне вишколення, начитаність, знайомість з літературною традицією. По кількох взірцях печерської книжності, наведених вище, звернімось, наприклад, до цього тестаменту князя Андрія Володимировича, списаного з його наказу в Печерськiм монастирі 1442 р. Син колишнього київського князя, що приїхав до Києва поклонитися гробові свого батька та інших свояків (між іншим, того ж Скиргайла, його дядька), що лежали в Печерськiм монастирі, під впливом побожних роздумувань і розмов з печерською братією, постановляє списати свої розпорядження на випадок смерті, і незвісний ближче «старець Пахнутій Лихачів брат», що полишив своє ім'я як писар цього тестаменту, вкладає гадки князя в таку літературну форму:

Се азъ рабъ Божій князь Андрей Владимировичъ прїѣздилъ есмь въ Кїевъ съ своею женою и съ своими дѣтками. И были есмо въ дому Пречистыя, и поклонилися есмы пресвятому образу ея и преподобнымъ, и богоноснымъ отцемъ... печерскимъ. И благословилися есмы у отца нашего архимандрита Николы и у всѣхъ святыхъ старцевъ. И поклонихомся отца своего гробу, князя Владимира Ольгердовича, и дядь своихъ гробомъ, и всѣхъ святыхъ отцевъ гробомъ въ печерь. И размыслихъ на своемъ сердци: «Колико то гробовъ, а всѣ тыи жили на семь свѣтъ, а пошли всѣ къ Богу. И помыслилъ есмь: «По малъ и намъ тамо поити, гдѣ отци и братія наша». И подумаль есмь съ своею княгинею и съ отцомъ съ Николою архимандритомъ печерскимъ и съ святыми старцы и съ своими бояры. И отписаль есмь... (наступають розпорядження)³.

¹ Розанов С. П. Хронографъ западно-русской редакціи, в XXV т. Лѣтописи занятой археограф. комисіи, 1913; текст виданий в XXII т. Полного Собрания лѣтописей, 1914. Звернув увагу на українські варіанти хронографа ще А. Попов, Обзоръ хронографовъ русской редакціи II (1869), с. 24, потім В. П. Науменко, Хронографы южно-рус. редакціи, Ж. М. Н. П., 1885, кн. V; Шахматов А. А. Къ вопросу о происхождении хронографа, Сборник Акад. н., т. 66, с. 37 і далі; Истринъ В. Александрія ру. хронографов, с. 263 і далі; Иконников, Опыт русской исторіографіи, II, с. 1543 і далі.

² Про них у Іконнікова, там же.

³ Акты Западной России, I, с. 46.

Просто. Але се простота не грубої невірної руки, а тонкого пера, що віддало прості і нескладні міркування князя в прозорій формі, де жодне недоречне слово, жодна зайва подобиця не порушує меланхолійних роздумувань княжої родини під тінню печери.

Взірець високого риторства старається дати послання від владики Мисаїла — вибраного на митрополію в 1470-х рр., до папи по благословення.

Автентичність сього послання була рішуче заперечена православними, коли Потій опублікував його в 1605 р¹, але ближчі розбори виявили безсумнівно, що се не фальсифікат, а автентичний твір; може, він подекуди і поправлений пізнішими

¹ Потій подав знайдений тоді текст Мисаїлового послання до засвідчення віленському магістратові літом 1605 р., і зараз опублікував його в оригіналі й польським перекладі, попередивши коротким вступом та урядовою посвідкою віленського магістрату про те, що Потій показував перед бурмистрами і радцями віленськими 15 червня 1605 р. «книгу, знайденую въ церквіи крєвської, старовецкимъ писмомъ уставнымъ, словенскимъ езыкомъ писаную, инъ кваръто инътроликгованую, в которой есть написан соборъ осмый флорентейский и листъ до святаейшого отца Сикъста четвертого папы римьского». Передмова польського видання каже, що се була збірка різного матеріалу не означеного ближче часу. Пізніше (1628) Смотрицький додає, що потім друга копія послання була знайдена в одній церкві під Острогом. З трьох копій XVIII віку — перехованих в римській Ватиканській бібліотеці, в Бібліотеці колегії пропаганди і в архіві львівського митрополита, видав його покійний Петрушевич, під заголовком: *Соборное посланіе русскаго духовенства и мірянъ къ римскому папъ Сиксту IV, писанное изъ Вильны 14 марта 1476 г., Львів, 1870*. А в «Архиве Юго-Западной России» (ч. I, т. VII) передрукував покійний Голубев Потієве видання, доповнивши текстом Петрушевича дефекти двох неповних досі звісних примірників видання Потія.

Потієве видання вийшло в 1605 р. під заголовком «Поселство до папежа римьскаго Сикъста 4 отъ духовенства и отъ княжатъ и пановъ рускихъ з Вилни року 1476 мѣсяца марта 14 дня черезъ пословъ, в томъ же листе ниже менованыхъ». Потій запевняє (у виданні польським, випущенім слідом), що видав його, «не відмінюючи в найменшем пункті». Але дрібні стилістичні поправки і пояснючі глоси в кожнім разі в Потієвім тексті відчуваються — коли навіть уважати, як я вважаю, що значніших змістових змін у сім тексті не зроблено; може тільки бути, що ці поправки і пояснення зроблені були складачем крєвського збірника, чи ще ранішим переписувачем, а не Потієм. Вони до певної міри виправдують негативний суд, винесений православними над посланням зараз по його опублікуванні; так автор «Перестороги» відізвався про Потієві видання, що вони писані «під датою старою, письмом старим, але річ вся Потієва — якби своїми устами говорив»; «При томъ знайдешъ слова въка теперешнего людьми уживаемыя, которых предки наши не уживали» (с. 229). Скептично відізвався про Мисаїлове послання Смотрицький в «Треносі», а Копистенський в «Паліодії» вже просто зазначив, що се «до Сикста папежа змышленое поселство южь не от единыхъ писаровъ доводне ся знесло» (с. 1036).

З того часу послання вважалося в православних колах фальсифікатом, аж Коялович в 1850-х рр. обережно висловився в обороні його. Видання Петрушевича з копій, відмінних від Потієвої, зробило ще корисніший для «Поселства» настрій, і покійний Малишевський на Київськім археологічнім з'їзді 1874 р. виступив уже з рішучою апологією його автентичності (його доповідь

перепишувачами або видавцями, але його стиль і мова безперечно належать XV вікові і можуть вповні характеризувати тодішню літературну школу. Вона таки дуже нагадує місцями наведені вище додатки Патерика 1462 р. Очевидно, маємо перед собою ту саму літературну манеру, тільки доведену в Мисайловім посланні до найвищого ступеню емфатичності (пишноти).

Се походить з явного бажання масою компліментів на адресу папи замаскувати неможливість зробити римській курії які-небудь реальніші догматичні чи канонічні поступки. Після недавно пережитого краху Ісидорової унії на Україні і Білорусі свідомість цієї неможливості була дуже жива і сильна. Очевидно, ніяк не можна було відійти від головних підстав існування київської церкви: зв'язків зі східними патріархами і від догматів, котрих вони тримались. Римський поставленник Григорій, наступник Ісидора, кінець кінцем був змушений взяти потвердження від царгородського патріарха, щоб утриматись на митрополії; з того ж мусив почати його наступник. Але з другого боку, уряд литовсько-польський, раз добившись формального зв'язку своєї православної церкви з Римською курією, настоював, щоб наступники Григорія також не виходили з цього зв'язку. Собор, що проводив вибори на митропо-

надрукована була в «Кіев. Епарх. Вѣдомостях» 1875, ч. 18, під заголовком: «О грамотъ кiev. митроп. Мисаила 1477 г. къ папѣ Сиксту IV»). Слідом митрополит Макарій в своїй історії церкви так само категорично признав «Посельство» автентичним і вільним від яких-небудь підозрінь. Скептичні замітки, висловлювані деякими письменниками після аргументів Малишевського, як Гільтебрандта або Голубева, не були ні разу розгорнені в докладнішу аргументацію.

Покійний Бучинський, піддавши «Посельство» доволі докладному розбору («Грамота Мисаїла і грамота Ніфонта, кiev. Записки, XIII, 1914), спочатку пробував довести, що се послання не Мисаїла, а Йосипа Болгариновича, 1500 року, перероблене і пущене з ранішою датою, щоб заповнити прогалину в історії унії між іншими грамотами, пущеними в обіг Потієм—1439 і 1497. Але сам він потім змінив свою гадку і прийняв послання за Мисайлове, тільки не встиг свого погляду обґрунтувати в своїй недокінченній студії, перерваній смертю (вище).

Свої гадки про автентичність сього твору я коротко виложив в «Історії України...» — т. V, с. 532, 537, пор. VI, с. 353—354. Я вважаю, що загальний характер мови і стилю Послання вказує рішуче на вік XV, а не початок XVII, і не припускаю, щоб хтось з Потієвого кола міг зробити таку влучну підробку — поминаючи деякі незручно вложені додатки, що своїм контрастом власне відбивають від загального тону. Зміст, імена, обставини, вказані в посланні (а є їх досить), згоджуються з реальними обставинами того часу. З становища уніатського Послання дає так мало, що ніяк не можна припустити, щоб його сфабриковано з уніатською тенденцією; деякі подробиці викладу, — наприклад, вічне відзивання до чотирьох східних патріархів як патронів східної церкви, настільки з цього погляду були незручні, що Потій був змушений примітками зсвдити це до принципу римського примату.

Але з літературного боку сей цікавий твір досі не обслідуваний, і навіть виданий лихо — з помилками і без показання варіантів.

лію Григорієвого наступника, вислав до папи своє послання, щоб дістати його ухвалу, десь весною 1473 р.; але воно залишилось без відповіді. Тоді кандидат на митрополію Мисаїл з купкою осіб, ближче зацікавлених в осягненні папської санкції, виладили нове послання та ще більше приналяли на компліменти папі та на вирази свого пієтизму до нього, щоб дістати хоч якесь прихильне слово, — а разом не сказати нічого й такого, що могло б уважатись за вияв розриву зі східною церквою! Отже, мусили старатися пишними і многословними фразами укрити умисну бідність змісту: як найбільше наговорити, щоб найменше сказати. Тому при доволі великих розмірах (понад 60 тисяч знаків) послання дуже бідне змістом. Але ся бідність вирахована й умисна, походить не з браку літературних засобів, а навпаки — треба визнати, що автори не раз доходять доволі високої віртуозності у вітійстві, поваги і мальовничості у вислові — особливо коли деякі стилістичні дефекти покласти на рахунок переписувачів з латинського начерка. Тези послання можна намітити такі:

Православні Литовсько-Польської держави ставляться з надзвичайним пієтизмом до папи як голови церкви і джерела її життя, в котрім мають свій зачаток, як чотири потоки, чотири східні патріархи (с. 219 видання Голубєва).

Православні Литви й Польщі правовірні в догматах — як показує їх ісповідання (с. 214), вони належать до однієї церкви з західною; приймають сім вселенських соборів, «к ним же купно и осмый флорентійский ухваляючи» (с. 211).

Тим часом представники західної церкви в Польщі й Литві не вважають їх правовірними християнами, не признають православного хрещення (пор. вище), силою і всякими репресіями перетягають на католицтво.

Вважаючи папу пастирем добрим, а не таким, як сі лихі представники західної церкви, автори просять його, аби й їх зробив учасниками благодаті ювілейного року, проголошеного в Римі (с. 211), а до них на ґрунт аби прислав двох легатів, одного грецького обряду, другого латинського, обізнаних з обичаєм обох церков і постановами Флорентійського собору, щоб поладити відносини між людьми обох церков — як цього вимагає потреба спільної боротьби з магометанським світом, ворогом хреста (с. 217).

Як у милосердного пастиря просять у папи також дарів милосердя, вказаних Христом: голодного нагодувати, спраглого напоїти і т. д., в риторичних формах пояснюючи, в чім мають бути сі дари: знов-таки у вияві папської опіки і ласки до них (с. 218—225).

Сьомий з цих дарів — потішити ув'язненого — дає привід нагадати папі св. Миколу, руського патрона, що врятував

в'язнів від смерті — аби прирівняти до нього папу і розсипати новим дощем компліментів (с. 226—228).

Просять тим часом папу «отписати на сіи словеса» і пошити відповіддю, котрої не було на попереднє посольство (с. 229) — і кінчають парафразою «великого славословія», прикладаючи його до папи (с. 230—231).

Я збираю се, вилловлючи з моря компліментів і варіацій різних євангельських текстів, котрими випрошується ласка голови церкви. Конкретизація тези і жадання розпливаються в сім морі, ледве визначаючись серед повторень провідного мотиву: похвали папі і прошення його ласки. Неясність і неозначеність місцями, очевидно, умисна: аби не зайти задалеко, конкретизуючи своє становище, своє credo.

Все це з літературного погляду надає певний інтерес цьому творові — одному з небагатьох оригінальних творів цієї доби: як пробі риторичної віртуозності, на яку могли спромогтися тодішні літературні сили. Я тому наведу кілька уривків в оригіналі, в особливо темних і заплутаних місцях подаючи переклад для зрозуміння, а щоб підчеркнути риторичну каденцію слова, розділяю синтаксичні стопи:

Вступ:

Все во святыхъ и всесвятого великого Бога произволеніемъ дышуще,
сію епистолю послахомъ вашей святости —
вселенскому папе — великому солнцу,
всемирному свѣтилнику — церковному свѣту,
всесвятому и всенайсвятѣйшому отцу отцемъ
и всеначальнѣйшему пастыру пастыремъ,
блаженному Сиксту — святія вселенскія соборныя церкви викарію найдос-
тойнѣйшому,

во первыхъ священныхъ чиноначалій¹
свѣтлосіяющему просвѣщеніемъ,
небесного разума озаренія,
свещенноначальнѣйшаго великаго свѣта
паче ясно-зрытелныхъ херувимовъ блистая умновиднымъ просвѣщеніемъ
великого ума всенапресвѣтлѣйшаго в себя чинообразно нося,
единому точен отъ серафимовъ — пламяноблистаемыхъ свѣтовъ
чудноумному и всесвѣтлому¹серафиму,
огнемъ божественнымъ разгараему
и многорачытелнымъ желаніемъ всегда палиму²
отъ божественныхъ любве, і т. д. (с. 200—201).

Образ руської церкви:

Но о сем о всемъ твоёмъ таковомъ премудромъ промышльнѣи і попеченіи
божественныхъ овецъ
мы вси, сущыи зде, на странѣхъ далече, словесныя овцы того жъ стада
Христова,
отъ двору его святаго — святія соборныя тоя жъ апостольскія церкви,
отъ четырехъ евангелистѣхъ вселенскихъ — пресветѣйшихъ патриархѣхъ
греческихъ
отъ устава ихъ, обычая и преданія наученіемъ ихъ греческимъ церковнымъ
сущѣ порождены,

¹ В друк.: чиноначанія.

² В друк.: палимъ.

от купели святыя и живоначалныя Троица оъновлени банею паки-бытія, свыше благодатію святаго Духа добре пасушеся ими, во¹ истинномъ благовѣрїи на пажитяхъ живоносныхъ, на благоцвѣтушихъ горахъ сѣверныя страны — а страны, яже суть ребра сѣверова, град самого царя великого². Понеже бо Богъ въ тяжестяхъ его знаємъ ест³, егда заступает и от всякого насилїя вражїя супостата — старого змїя-дїавола, воздушнаго князя тмы⁴ — злобы надънебеснаго, еже восхотѣ престоль свой поставити на нашихъ сѣверныхъ странахъ, и быти подобенъ вышнему. Сего ради Богъ ѿ опроверже⁵, нам сїю страну дарова, самъ пася насъ во мѣстехъ сихъ паственѣхъ, ту насъ и на водахъ покойныхъ⁶ насъ воспита, душа наша обратилъ естъ к собѣ, наставляя насъ на стезя правды заповедей своихъ святыхъ, имени своего ради — в не же крестихомъ ся, прїемше печать святого мира — имуще написано на челахъ нашихъ благодатію свыше Святаго Духа⁷ (с. 204).

Рівноправність східного і західного християнства:

Нѣсть бо разньствїя о Христе грекомъ и рымлянномъ и намъ суцимъ росїйскимъ славяномъ — вси едино то жъ суть, в немъ же кто звань бысть — в том да пребываетъ, каждо во своемъ чыну⁸, всимъ же намъ начатокъ Христос, потомъ же христовниі — елицы во Христа крещенїи — во Христа облекошася. Не⁹ єдини бо послушници закона оправдаются, яко же нѣции мнят, но творцы закона — сїи суть праведниі у Бога¹⁰, естествомъ законная творяще, имуще законъ написанъ во сердцахъ своихъ. Сего ради сїя написахомъ к вашей и всенайсвятѣйшой святости: слышахомъ, некїи о насъ предъ вашою святынею исповѣдюще глаголы ложныя, хулящая насъ и глаголюща, яко нѣсмы сѣверышени истиньниі хрестїяне святыя православныя вѣры Христовы, и иная таковая многа на насъ хулящая (с. 205—206).

Контраст папи — доброго пастиря і лихих пастирів (місцевих латинських духовних):

Сего ради¹¹ посетилъ тя естъ востокъ свыше, направилъ ноги твоя на путь свѣтѣльства рымьского престола, да упасеши люди его — хрестїянское стадо, вся приводя во єдиненїе — и совокупленїе прежньня славы и любве,

¹ В друк.: но.

² Біблійний вираз для Єрусалима тут, мабуть, треба розуміти про столицю — Вільно.

³ Очевидно, розуміється охрещення Литви.

⁴ В друк.: тмъ.

⁵ Звідти ж. (Цѣпто з Біблїї.— С. Р.).

⁶ В друк.: покойнахъ.

⁷ Апологїя правосильности руського хрещення.

⁸ Як бачимо, тон досить твердий і гідний.

⁹ Друк.: ни.

¹⁰ Догмат про оправданнїя ділом висловлений прозоро і ясно.

¹¹ Перед тим «Посельство» згадує, що папа Сикст був перед посвященнєм ченцемъ чину св. Франциска — великого проповідника милосердя.

любовію паче пастьорської (нежели палицею железною)¹
вышняго Бога Слова:

«Научитесь от мене, яко кроток есмь и смиренъ сердцемъ».

Подобаєть бо премудростію — любовною кротостію растваряти,
яко² не требовати оружія ярости отнюдь — въ³ исправленіє таковья паствы.

Многихъ бо в нашихъ странахъ видим од части западныя церкви⁴,

обычай той содержажущихъ — отъ нарицающихся пастьорей:

яростію мняще снабдевати стадо⁵ — болши погубляють тоє⁶

и предавшему суды отдають достойныя, вяжуще и мучаще,

а иныхъ силою влекуще из благочестія во благочестіє

и союзъ мира любве завистнымъ гнѣвомъ разтерзаше⁷.

Ово бо кричаниемъ прерютивъ⁸ неискусный пастьоръ
напрасно и скоро низверже — и от числа отпусти.

Ово бо же жезлъ пустив, престашая, врази въ главу
и мертвости абіє узоръ пред собою.

Другое — стремленіемъ обюродень, ногою пхнувъ

и хребетное составленіє преломи

или ребренныя кости — ими же внутрянныя защищаются.

Но милосердый пастьоръ всихъ сихъ чуждъ вне обретається.

Кротко убо зря на свое стадо — тихо устнѣ движа

и воплемъ духа оглашая — стадо воедино собиратися сътворяеть,

да и прочее не расходно будетъ.

И хрома на раму нося — соделоваєт не оставляти.

Убо⁹ яковъ обычай извыкше овца — сладкаго онога пастьорского гласа

¹ Курсив даю я.

² В значенні: так щоб.

³ В друк.: къ.

⁴ В друк.: церкви.

⁵ До цього місця Потій робить примітку: «Знать же, якуюсь прыкrost терпели отъ преложенныхъ церкви рымской».

⁶ Друк.: той.

⁷ Наведу сей доволі вдалий образок у перекладі з важкуватого оригіналу: «Бо в нашихъ сторонахъ багато бачимо зі сторони західної церкви такихъ, що пастирями називаються, а такого звичаю тримаються: думакотъ яростію збільшувати стадо, а більше з нього втрачають, завдають гіднихъ до суду; в'яжуть і мучать, а іншихъ силою тягнуть з благочестія на благочестія (не злий дотеп про перетягання з однієї церкви до другої!). І так союз миру й любові розривають зависним гнѣвомъ. То незручний такий пастьор крикомъ переверне, так що нагло і скороспішно знищить і стратить з числа. То кинувши палицею, щоб настрашити, вразить у голову і побачить перед собою мертве. Іншимъ разом, в запалі стративши розум, пхне ногою й поломиць хребетний суставъ або ребрені кости, котрими охороняється нутро. Милосердный же пастьор далекий від того всього. Лагідно дивлячись на своє стадо і тихо рухаючи устами, або тільки духовнимъ покликкомъ обзиваючися до стада, вінъ приводить його до того, що воно держиться купи і не розходиться більше. Научає вінъ не лишати й кривого, беручи його на плече. І так привикши до такого обичаю, вівці біжать услід солодкого пастьорского голосу, а від чужого тікають. А він, ступаючи перед ними радісними ногами, веде їхъ евангельською дорогою черезъ поля апостолівъ і пророківъ. Часто обертаючись до нихъ, вінъ бачить їхъ добрий лад, як вони ходять, як плодяться, як сито їдять, і веселиться, сподіваючись не тільки повну нагороду дістати відъ властителя стада, але і честі сподобитись. А коли стає гаряче від сонячного жару, і приходиться потреба більшої прохолоди, вінъ веде їхъ на висоту евангельськихъ гір, дає їмъ тамъ усяку свободу, а звідти посилає їхъ перед собою на небо.

⁸ Полонізм — перевернувъ.

⁹ В друк.: Ибо.

во след течаху — чужаго ж объгающе.

И тако пред ними радостными ступая ногама,
апостольская и пророческая поля евангельским путем наставляють
и часто обращаяся и зря сихъ благочиніе

во еже шествовати,

во еже раждатися,

во еже тучне ясти,

веселяшеса, яко не токмо мзду совершени пріяти —
отъ господина стаду чести чая сподобленъ быти.

Таже и зною наставшу отъ солнечнаго вара

и хладу велику потребну сушу,

на евангельскихъ горъ высоту сия возводитъ

и свободу всякую подавасть приимати,

такъ же отътуду на небеса предпосыласть.

Сия вся и иная множая такова обретаются и дѣйствуются во сердцы

твоемъ

всесвятимъ¹ действием Пресвятого Духа, действующаго въ тобѣ

(с. 209—210).

Значні подібності в стилю знаходимо в згаданім вище посольстві в справі Іони Глезни, висланім коло 1490 р. від православного собору до царгородського патріарха, щоб випросити йому поставлення на митрополію (вище). Вони свідчать, наскільки се був стиль традиційний і затверділий в певних етикетних формах — в посольстві Мисаїла широко розпущений і доведений до гіперболізму, в посольстві Іони коротший, стисліший і більше здержаний:

Иже по чину архієрѣя великаго Господа Бога спасителя нашего Ісуса Христа прѣвостоятельному, и его всѣмъ учеником и апостолом равно власть имущему², во еже³ отпущати грѣхи истинному подателю, вѣсточныя христианския церкви обручителю, и тоя и сыновѣ ея по вселенѣй правителю, и в такихъ свѣтлому свѣтилику православному, и от настоящаго нынѣ вълнения богодухновеннѣ церковѣ и соборѣ ея утѣшающому и кротко и правително к тихому пристанищу приводящому и руцѣ живодателныхъ водѣ источники неоскудно воздѣ по вселенѣй всѣмъ изливающому, святѣйшему и честнѣйшому и благословеннѣйшому великому, житіемъ равно-ангелному господину господемъ и отцу отцомъ кирѣ (іірк)⁴ святѣйшому патріарху, великому архієрею константиноградскому о Господи радоватися!

Сынове послушанія ти, князи рускии, живущіи под державою великаго господаря наяснѣйшаго пана Казимира, короля полскаго и великаго князя литовскэго и рускаго и иныхъ невымовныхъ земель владителя, иже держачіи вѣру православную греческую, Богу помогающему, неотступно и до смерти, челом-битіе главъ нашихъ со всѣми чувствами тѣль нашихъ великому святителству твоему чрезъ посла послали есмо...

Мы же вси от мала до велика, весь сѣньмъ, сынове рускии, яко ж предрекохом — сынове послушанія пастыи твоея, православія і уряду церкви греческыя, молитву и прошеніе наше възсылаемъ святителству твоему, яко да учинить святыни твоя к нашему утверженію, ради тѣснящихъ насъ въ вѣрѣ, — милосердно да не умедлит от руки твоеи мечъ духовный отцу нашему — им же оборонити⁵ добро творящихъ, а злымъ⁶ изначала явлено о томъ самому велич-

¹ В друк.: все святомъ.

² Тут власне треба повторити: і власті (розгрішення).

³ В ориг.: въ яже.

⁴ Пропущене ім'я.

⁵ Тут зайве «и».

⁶ Тут далі щось попсовано.

ству святини твоєї разумно. Яко да видѣше дарованіе и благословеніе святительства твоего вси по вселеній державы господаря нашего: великого князства Литовскаго и Рускаго, усердно възрадуемъ, хвалы въздаючи щедро-та(м) и милосердному благоутробію святительства вашего¹.

Має інтерес з літературного погляду і вступ до вище обговорених соборних постанов 1509 р., зроблених в формі пастирського послання від імені митрополита Йосипа Солтана.

Вільне від нахилу в бік шумної риторики, держане в площині морального повчання, воно викликає тони старих моралістичних творів, таких, як «Слово о казнях Божіих», повчання Серапіона тощо, і, очевидно, таки й являється їхнім відгомном:

Въ (о)нь же день я, недостойный, въспрїяхъ пасти церковь Божию, пророческимъ послѣдующе глаголомъ, апостолскимъ же повинующеся учениемъ и святыхъ отецъ зряженіемъ (постановамъ), — повиновеніе (обов'язок) имама всяко преслушание и преступление закона наше православное вѣры христіанское отсѣкати, утвержати же и исправляти по древнему обычаю божественныя церкви уставы.

Нынѣ убо многа видѣхъ видѣніемъ и слышахъ слышаніемъ неисправленіе и безъчиніе священническое: ово вѣданіемъ, ово же невѣданіемъ. Тъмъ, иже невѣданіемъ (прогрішаються) — прочее (на майбутне). Богъ да сохранитъ (від прогрішення), а грѣхъ да проститъ. А еже вѣданіемъ, и до нас достиже (до нашої відомості дійшло), и преже насъ и при насъ бѣ, подобаетъ намъ тоє исправляти и очищати по правиломъ святыхъ.

Яко же вселенській учитель Павелъ глаголетъ: «Истинну глаголю о Христе, не лжу, спослушествующи ми съвѣсти моеї Духомъ Святымъ, яко скръбь ми естъ велика и непрестающая бользнь сердцу моему». И намъ, духовнымъ, ревнующи апостолу Павлу, годно всегда скръбѣти и болѣти о справахъ церковныхъ, абыхмо держали по правиломъ святыхъ, яко же тѣмъ же апостоль пишеть: «Бодрствуйте, стойте вѣ вѣрѣ, мужайтесь, утверждайтесь, — вся вамъ съ любовію да бывають».

Христосъ Богъ да просвѣтитъ и въразумитъ насъ — никако же отеческия заповѣди преступати намъ, оставльше Божія правила, самовольному ученію послѣдовати, яко же сице умножися нынѣ вѣ насъ².

Кый убо прибытокъ собѣ наслѣдовахомъ за преумноженіе грѣхъ нашихъ?

Не разсѣя ли насъ Богъ по лицу всея земля?

Пльненіемъ поганыхъ разведени суть сынове и дѣщери наши вѣ многыя страны поморскыя³.

Не взяты ли быша грады наши?

Не падоша ли силніи князи наша остріемъ меча?

Не запустѣша ли святыя Божія церкви?

Не томими ли есмо на всякъ день отъ безъбожныхъ поганыхъ агарянь?

Сия вся бывають намъ, понеже не по правиломъ святыхъ апостоль и не по заповѣдемъ святыхъ и преподобныхъ отецъ нашихъ ходимъ⁴.

¹ Київ. Универс. Изв., 1904, X (про правопис вище).

² Се, мабуть, натяк на якісь раціоналістичні течії.

³ Порівняти се голосіння Серапіона (в т. III, с. 234):

Кровь и отецъ, и братиі нашая, аки вода живая, землю напои.

Князій нашихъ, воеводъ крѣпость исчезе.

Храбрїи наши страха наполньшася быша.

Множайша же братїя и чада наша вѣ пльнѣхъ ведени быша...

⁴ Рус. Истор. Библ., IV, с. 6—7.

У зв'язку з сими документами нашого традиціоналізму хочу я звернути увагу ще на одну пам'ятку — на єпископську «хіротонію»; що збереглася припадкою, з датою 1562 р., в актах старої київської митрополії (пізнішої греко-уніатської). Се старе київське «рукоположення», заховане в старих Кормчих¹, а в згаданім митрополичім архіві переховане в конкретнім вигляді тієї грамоти, що новопоставлений священник брав після посвящення з олтаря так, ніби від самого Бога. Вона писана на чотирьох картках, зв'язаних у зшиток, від імені митрополита Сильвестра, звернена до якогось ближче незвісного «іерея Михайла» і скріплена підписом митрополита². Текст у порівнянні із старшими Кормчими підпав тільки невеличким і неістотним змінам — розширенням³. Інтерес цього твору, в обстановці XVI в., не стільки в сих змінах (хоч вони теж не безінтересні — як доказ свідомого відношення до змісту цього повчання), — скільки в тім, що він свідчить про побожне заховання старих ідей і старих форм київської доби. Як повчання він багатий змістом, пересякнений гуманними ідеями і, ставлячи високі вимоги до священника, zarazом високо підносить і гідність його служіння⁴. Поскільки ці слова і афоризми не

¹ У Кормчих воно надписується так: «Егда отстоит новосвященный погы урокъ свой у соборноѣ церкви, яко же обычай естъ, епископ отпуцаѣ ѣ къ порученъѣ ему церкви, наказавъ, дасть ему от руку своєю молитвенникъ и прочотъ (прочитавши) ему свитокъ съ, положить на олтари и велить ему взяти видѣння и памяти священія свитокъ законный — рукоположеніе епископа імя р. (такого-то)». Новіший видавець, проф. Павлов вважав сей твір значно старшим від постанов володимирського собору (з огляду на його мову) (Пам. канон. права, I, ч. 7), але ближче час і походження його незвісні.

² Акты Зап. Россіи, III, ч. 31.

³ От кілька таких місць (розбивкою означено змінені місця):

Текст Кормчих

Во страсть и трепеть прѣдъстой олтарю, не мысли земныхъ, ни озирайся камо, нъ къ единому предълежащему царю и стоящимъ окрестъ его силамъ.

Да не угодыа ради челоувкъ потъчишися скоротити молитвы: такowym бо розсыпають кости Богъ по пророку.

В церкви не дай повѣстити.

Текст «Хіротоніі»

Во страсть и трепеть предстой олтарю господню, не мысля земныхъ, ни озирайся камо, но *очи возведъ* ко единому предлежащему цару и стоящимъ окрестъ его силамъ: *отъ вззора бо помыслъ приходитъ во сердце.*

Да не угодіа ради челоувкъ ттисся кратити молитвы: *коли будешъ челоувкомъ угожая спѣшно служити Божію службу не со вниманіємъ — мыслию сердца,* — такowym разсыпаются кости, по пророку.

Во церкви не давай повѣствовати, *ни смѣятисе никому; а не послухають тя — такового изъ церкви вышли.*

⁴ Я дозволю собі навести кілька характеристичних з сього погляду тенденцій (з видання в Актах Зап. Рос., на жаль, не дуже, очевидно, скрупульозного в транскрипції):

залишались порожнім гуком для цих новопоставлених, сі ідеї і словесні форми заховували певне значення для тодішнього культурного життя і його відродження. А риторичні форми цього повчання, що так часто лунали під склепінням кафедри, не могли залишатися без значення для підтримання традицій старої риторики.

Навпаки, як взірць нових переробок старого літературного матеріалу цікавий своєю мовою і стилем, наприклад, вступ до Похвального слова Іванові Богослову в згаданій вище Четв'ї 1498 р.— цитований уже вище, він читається тут двічі, під 26 вересня (с. 39) і знову в місяці квітні, с. 188, так що походить, очевидно, з протографа цієї Четв'ї:

Братия, што нынешнего врѣмени мужей добрых и смѣлых видимъ, как своими хоробрими дѣлы чѣти великое достойни бывають. А коли котрый храборъ добрая дѣла богатырская вдѣлает на осподарском дворѣ, и вся збираются (с. 188: стекают ся) тут, мужский пол и жѣньский, и очи свои на него стромятъ, хотячо видѣти мужества его. А как видѣвши, да опять идут вездѣ, а ис того имъ прибытка ничего нѣтъ, только што видѣли.— Коль пак добро слышати и видѣти мужа честна, дѣла Божия починаючи: што как громъ вороги устрашает, а намъ помочникъ у Х (рист)а Бога нашего, нашес вѣры христьянское — сесь великий Иван Богословъ...

Покійний Владимирів як перовзїр вказав оцей старослов'янський текст:

Иже подвигом внешним зрителіе сгда нѣкогого доблестнаго страдалца и венечника от некуда пришедша увѣдят, стекаться вси, еже видѣти то (го)

Должень убо еси показати добронравіе святительскаго подобія, любовь, кротость, цѣломудріе, пощеніе, трезвеніе, удержаніе всѣхъ сластей. Не буди кощунникъ, ни игрецъ, ни срамословникъ, ни буй, ни гордь, ни напрасень, ни безстудень, ни піаница, ни складовъ, ни пировъ творяй — но инѣмъ возбраняй; ни рѣзоимецъ, ни накладовъ емли. Да не будеши мѣтежникъ, ни пировникъ, ни поручаясь по комъ. Не бій вѣрна согрѣшающа, ни невѣрна обидяща, а своими руками никого же не удари. Ни лововъ твори, ни закалай животного.

Нетомительнѣ челядѣ свою держи. Нищихъ (тихъ, що при церкві годують ся) безъ мзды на свою роботу не понуди.

И не пріемли приноса у Божій жертвовникъ ни отъ невѣрныхъ, ни отъ еретикъ, ни отъ блудникъ, ни отъ прелюбодѣй, ни отъ татей, ни отъ разбойникъ, ни отъ властитель немилосердныхъ, ни отъ корчомниковъ, ни отъ рѣзоимецъ, ни отъ ротника, ни отъ поклепника... или томящего челядѣ свою голодомъ и ранами: кто будетъ таковыхъ, а не покается — не емли отъ нихъ приноса.

А убогихъ сиротъ аще хто болить или родить, или умреть, и незванъ пойди, — сошедша насъ ради съ небеси, будучи стражъ день и ноць: съ покагїемъ и со причастїемъ, и твори достойное правило съ любовїю, тихо, не борзая.

Имена бо твоя многа и велика, по Господню словеси и святыхъ его: ты еси іерей, служитель престола Господня, свѣтъ міру, соль земли, врачъ больныхъ, вожъ слѣпыхъ, наставникъ блудящимъ и учитель, свѣтильникъ, око тѣлу церковному, путь, дверникъ, ключарь, дѣлатель, строитель, гостинникъ, купецъ, стражъ, пастухъ, воевода, судія, властель, чиститель, жрецъ, холмъ высокъ, тайнѣ домъ, столпъ премудрости, уста Божія, даяй миръ мірови, ангелъ Господень, труба Божія, отецъ братїи своей, къ Богу нудитель, міру молитвенникъ, подражатель Господень, апостольскій подобникъ, источникъ водѣ, не сушей во источницѣ.